Komolova, Sh. A. (2026). Psycholinguistic Characteristics of German and Uzbek Folk Proverbs. *The Delhi University Magazine. Series: The Humanities and the Social Sciences* 4: 186-204.

Psycholinguistic Characteristics of German and Uzbek Folk Proverbs

SHAHNOZAKHON A. KOMOLOVA[1]

National University of Uzbekistan

ABSTRACT

This article investigates the psycholinguistic features of German and Uzbek folk proverbs from a comparative perspective. Proverbs are considered stable linguistic expressions that reveal the relationship between language and thought and embody collective experience, social memory, national worldview, and emotional attitudes. The main objective is to identify how German and Uzbek proverbs are processed in the human mind, stored in memory, activated in speech situations, and interpreted by listeners. The research material consists of commonly used or contextually relevant proverbs related to work, family, friendship, honesty, life experience, patience, and interpersonal relationships. Descriptive, comparative, semantic-cognitive, contextual-pragmatic, and psycholinguistic methods are employed. The analysis demonstrates that proverbs in both languages encode shared human experience in concise verbal structures, become memorable through associative imagery, and function as ready-made evaluative units in everyday communication. At the same time, differences can be observed in their figurative representation, emotional connotations, and culturally determined communicative functions. The study contributes to the understanding of proverbial language as a cognitive and communicative phenomenon and highlights its significance for intercultural communication and foreign language teaching.

[1] Ph.D., Senior Lecturer, National University of Uzbekistan (Tashkent, Uzbekistan). E-mail: komolova_shahnoza@mail.ru

Keywords: psycholinguistics, paremiology, folk proverbs, German language, Uzbek language, cognition, association, memory, emotional impact, communicative function, national worldview.

Nemis va o‘zbek xalq maqollarining psixolongvistik xususiyatlari

SHAXNOZAKHON A. KOMOLOVA

O‘zbekiston Milliy universiteti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nemis va o‘zbek xalq maqollarining psixolingvistik xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Maqollar til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy munosabatni namoyon etuvchi, xalqning tarixiy tajribasi, ijtimoiy xotirasi, milliy dunyoqarashi va emotsional munosabatlarini mujassamlashtirgan barqaror nutqiy birliklar sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi nemis va o‘zbek maqollarining inson ongida qayta ishlanishi, assotsiativ bog‘lanishlari, xotirada saqlanishi, nutqiy vaziyatda faollashishi hamda tinglovchiga ko‘rsatadigan psixologik ta’sirini aniqlashdan iborat. Tadqiqot materiallari sifatida kundalik muloqotda qo‘llanishi mumkin bo‘lgan mehnat, oila, do‘stlik, rostgo‘ylik, hayotiy tajriba, sabr-toqat va insoniy munosabatlar bilan bog‘liq nemis va o‘zbek maqollari tanlab olindi. Tavsifiy, qiyosiy, semantik-kognitiv, kontekstual-pragmatik va psixolingvistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijasida har ikki tilda maqollar umumiy hayotiy tajribani ixcham verbal shaklda ifodalashi, muayyan assotsiativ obrazlar orqali xotirada mustahkamlanishi va kommunikativ vaziyatlarda tayyor baholovchi konstruksiya sifatida ishlatilishi aniqlandi. Shu bilan birga, maqollarning obrazli ifodalanishi, emotsional mazmuni va ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish xususiyatlarida milliy-madaniy tafovutlar mavjudligi ko‘rsatildi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, paremiologiya, xalq maqollari, nemis tili, o‘zbek tili, tafakkur, assotsiatsiya, xotira, kognitiv jarayon, emotsional ta’sir, kommunikativ funksiya, milliy dunyoqarash.

I. KIRISH

Til inson tafakkurining shakllanishi, rivojlanishi va namoyon bo‘lishida muhim vosita hisoblanadi. Inson borliqni idrok etish, voqea-hodisalarni baholash, o‘z tajribasini umumlashtirish va boshqalarga yetkazish jarayonida turli til birliklaridan foydalanadi. Ushbu birliklar orasida xalq maqollari alohida o‘rin egallaydi. Chunki maqollar muayyan xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi, kuzatuvlari, axloqiy qarashlari va ijtimoiy munosabatlarini ixcham, obrazli hamda esda qolarli shaklda ifodalaydi.

Maqol oddiy gap yoki axborot uzatish vositasi bo‘lib qolmasdan, inson ongida muayyan vaziyat, xulq-atvor va hayotiy tajriba bilan bog‘langan tayyor fikriy model sifatida mavjud bo‘ladi. Masalan, nemis tilidagi *Ohne Fleiß kein Preis* va o‘zbek tilidagi *Mehnatning tagi rohat* maqollari mehnat qilish va natijaga erishish o‘rtasidagi sabab-oqibat munosabatini ifodalaydi. Ushbu maqollarni eshitgan yoki qo‘llagan inson nafaqat ularning lug‘aviy ma’nosini anglaydi, balki mehnat, harakat, natija va muvaffaqiyat bilan bog‘liq mavjud bilimlarini ham faollashtiradi.

Maqollarning aynan shu xususiyati ularni psixolingvistik nuqtayi nazardan o‘rganish zaruratini yuzaga keltiradi. Psixolingvistika til birliklarining inson ongida qanday shakllanishi, idrok etilishi, xotirada saqlanishi va nutq faoliyatida qayta qo‘llanishini o‘rganuvchi fan hisoblanadi. Mazkur yondashuv asosida maqollarni tahlil qilish ularning faqat semantik va struktur xususiyatlarini emas, balki insonning kognitiv, emotsional va kommunikativ faoliyatidagi o‘rnini ham aniqlash imkonini beradi.

Bugungi globallashuv sharoitida nemis va o‘zbek tillaridagi maqollarni psixolingvistik aspektda qiyosiy o‘rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki turli tillarda so‘zlashuvchi insonlar ko‘plab umumiy hayotiy qadriyatlarga ega bo‘lsalar-da, ularni idrok etish va ifodalashda o‘zlariga xos milliy-madaniy tajribaga tayanadilar. Masalan, nemis tilidagi *Lügen haben kurze Beine* hamda o‘zbek tilidagi *Yolg‘onning umri qisqa* maqollari yolg‘onning uzoq davom etmasligi haqidagi umumiy tushunchani ifodalaydi. Biroq mazkur fikrning obrazli shakllanishida ikki tilning o‘ziga xos lingvistik imkoniyatlari namoyon bo‘ladi. Maqolada asosiy e’tibor maqollarning kundalik nutqdagi

qo‘llanishi, ularning xotira va assotsiativ tafakkur bilan aloqasi, emotsional-ekspressiv imkoniyatlari hamda kommunikativ vaziyatlarda bajaradigan psixologik vazifalariga qaratiladi.

II. MAQOLLARNING PSIXOLINGVISTIK HODISA SIFATIDAGI NAZARIY ASOSLARI

Psixolingvistika til va inson psixikasi o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi fan sifatida maqollarning mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Til birliklari inson ongida alohida-alohida so‘zlar yig‘indisi sifatida emas, balki ma’no, tajriba, vaziyat va emotsiyalar bilan bog‘langan murakkab tizim sifatida mavjud bo‘ladi. Maqollar ushbu tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular uzoq vaqt davomida jamoaviy nutq tajribasida shakllanib, avloddan avlodga uzatiladi. Natijada muayyan maqolning mazmuni alohida shaxsning tajribasidan tashqariga chiqib, umumiy ijtimoiy bilim shakliga aylanadi.

W. Mieder maqollarni an’anaviy, qisqa va keng tarqalgan xalq hikmatlari sifatida izohlaydi. Uning paremiologik yondashuvida maqollar jamiyatning madaniy tajribasi va qadriyatlarini aks ettiruvchi barqaror ifodalar sifatida qaraladi (Mieder, 2004). Psixolingvistik nuqtayi nazardan esa maqolning muhim xususiyati uning tayyor verbal konstruksiya sifatida xotirada saqlanishidir. Masalan, nemis tilida so‘zlashuvchi inson *Morgenstund hat Gold im Mund* maqolini qo‘llaganda, har safar uning grammatik tuzilishini yangidan yaratmaydi. U mavjud, tanish va ijtimoiy tajribada mustahkamlangan nutqiy birlikni vaziyatga mos ravishda faollashtiradi.

Xuddi shu holat o‘zbek tilidagi *Erta turganning rizqi ulug‘* maqolida ham kuzatiladi. Maqol insonning erta turishi, vaqtni qadrlashi va faoliyatni o‘z vaqtida boshlashi bilan bog‘liq ijobiy bahoni ifodalaydi. Demak, maqol inson xotirasida quyidagi tarkibiy elementlarning o‘zaro aloqasi orqali mavjud bo‘lishi mumkin:

- verbal shakl – maqolning so‘z va grammatik tuzilishi;
- semantik mazmun – maqol ifodalaydigan umumiy fikr;
- obrazli tasavvur – maqolda qo‘llangan metafora va ramzlar;
- emotsional munosabat – maqol bilan bog‘liq ijobiy yoki salbiy baho;

- kommunikativ vaziyat – maqolni qo‘llashga sabab bo‘ladigan hayotiy holat.

Ushbu elementlar o‘zaro bog‘lanib, maqolning inson ongida yaxlit birlik sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Inson tafakkuri borliqdagi hodisalarni kuzatish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish jarayonlarini qamrab oladi. Maqollar aynan shu aqliy faoliyatning xalq nutqida shakllangan ixcham natijalaridir.

Masalan:

- *Übung macht den Meister. – Takrorlash – bilimning onasi.*
- *Wer rastet, der rostet. – Yurgan daryo, o‘tirgan bo‘yra.*

Birinchi juftlikda mashq qilish va mahoratga erishish o‘rtasidagi bog‘liqlik ifodalangan. Ikkinchi juftlikda esa faoliyat va harakat insonning rivojlanishi uchun zarur shart sifatida talqin qilinadi. Maqolni idrok etayotgan shaxs uning bevosita ma’nosidan umumiy hayotiy xulosaga o‘tadi. Bunda abstrakt fikrlash, qiyoslash va sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash jarayonlari faollashadi. Masalan, *Wer rastet, der rostet* maqolida insonning jismoniy harakatsizligi bilan zanglash hodisasi o‘rtasida metaforik o‘xshashlik yaratilgan. Tinglovchi bu obrazni faqat metallning zanglashi sifatida emas, balki inson qobiliyatlarining harakatsizlik oqibatida sustlashishi sifatida anglaydi.

O‘zbek tilidagi *Yurgan daryo, o‘tirgan bo‘yra* maqolida esa harakat va turg‘unlik qarama-qarshiligi orqali faol hayotiy pozitsiya ijobiy baholanadi. Bu misollar maqollarning inson tafakkurida analogiya, metaforik umumlashtirish va baholash mexanizmlari orqali qayta ishlanishini ko‘rsatadi.

Maqollar nutq jarayonida tayyor konstruksiya sifatida qo‘llanishi bilan ham ajralib turadi. Psixolingvistik adabiyotlarda bunday birliklar formulali yoki barqaror nutqiy birikmalar doirasida o‘rganiladi. Maqollar ham nutqiy faoliyatni yengillashtiruvchi tayyor verbal vositalardan biri hisoblanadi. Inson murakkab hayotiy vaziyatni uzoq

tushuntirish o‘rniga, unga mos maqolni qo‘llash orqali o‘z munosabatini qisqa va ta’sirchan shaklda ifodalashi mumkin.

Masalan:
A: Ich habe Angst vor der Prüfung. Ich glaube, ich schaffe das nicht.
B: Keine Sorge! Übung macht den Meister.

Tarjimasi:
A: Imtihondan qo‘rqyapman. Menimcha, uddalay olmayman.
B: Xavotir olma! Mashq qilgan odam mahoratga erishadi.

Bu vaziyatda maqol oddiy axborot berishdan tashqari, suhbatdoshni ruhlantirish va uning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash vazifasini ham bajaradi.

O‘zbek tilidagi o‘xshash vaziyatda *Harakat qilgan odam maqsadiga yetadi* yoki *Takrorlash – bilimning onasi* kabi ifodalar qo‘llanishi mumkin. Shunday qilib, maqollar nutqiy faoliyatda fikrni ixchamlashtirish, muloqotni tabiiylashtirish va kommunikativ ta’sirni kuchaytirish imkoniyatiga ega.

Kognitiv jarayonlar insonning axborotni qabul qilishi, qayta ishlashi, tizimlashtirishi va mavjud bilimlar bilan bog‘lashini ta’minlaydi. Maqollarni tushunish jarayonida ham inson avvaldan shakllangan bilimlar, hayotiy tajriba va madaniy tasavvurlarga tayanadi. Maqollarning kognitiv xususiyatlarini o‘rganishda konseptual metafora nazariyasi muhim ahamiyat kasb etadi. G. Lakoff va M. Johnson metaforani faqat badiiy bezak emas, balki inson tafakkurining muhim mexanizmi sifatida talqin qiladilar. Maqollarda ham abstrakt tushunchalar ko‘pincha konkret obrazlar orqali ifodalanadi. Masalan, vaqt, hayot, tajriba, mehnat va insoniy munosabatlar kabi mavhum tushunchalar kundalik hayotdan olingan obrazlar yordamida anglashiladi.

Nemis va o‘zbek maqollarida mehnat, tirishqoqlik va muvaffaqiyat o‘rtasidagi munosabat muhim o‘rin egallaydi.

Nemis maqoli	**O‘zbekcha muqobili yoki mazmuniy ekvivalenti**
Ohne Fleiß kein Preis.	Mehnatning tagi rohat.
Übung macht den Meister.	Takrorlash – bilimning onasi.
Morgenstund hat Gold im Mund.	Erta turganning rizqi ulug‘.
Wer rastet, der rostet.	Yurgan daryo, o‘tirgan bo‘yra.
Arbeit bringt Brot.	Mehnat qilgan elda aziz.

Mazkur maqollarni psixolingvistik tahlil qilish natijasida mehnat konsepti ikki tilda ham ijobiy baholanishi kuzatiladi.

Ohne Fleiß kein Preis maqolida mehnat va mukofot o‘rtasidagi bevosita sabab-oqibat munosabati ifodalangan. Inson ongida ushbu maqol faollashganda, mehnat qilish, maqsad sari intilish, muvaffaqiyat va natija kabi tushunchalar bilan assotsiativ aloqa yuzaga kelishi mumkin.

O‘zbek tilidagi *Mehnatning tagi rohat* maqolida esa mehnat jarayonidan keyin keladigan farovonlik va xotirjamlik obrazlari muhim o‘rin tutadi.

Bu yerda psixologik jihatdan e’tiborga molik jihat shundaki, ikkala maqol ham insonni kelajakdagi ijobiy natijaga yo‘naltiradi. Biroq nemis maqolida mukofot va mehnat munosabati, o‘zbek maqolida esa mehnat va rohat munosabati obrazli tarzda ifodalangan.

Übung macht den Meister maqoli inson qobiliyatining takroriy mashq orqali rivojlanishini ta’kidlaydi. Uning o‘zbek tilidagi mazmuniy muqobili sifatida *Takrorlash – bilimning onasi* maqolini keltirish mumkin. Biroq bu ikki maqol to‘liq ekvivalent emas: birinchisida mahorat, ikkinchisida bilimning mustahkamlanishi markaziy o‘rinda turadi.

Demak, mazkur birliklar umumiy kognitiv modelni – takroriy faoliyat orqali natijaga erishishni – turlicha konseptuallashtiradi.

Rostgo‘ylik va yolg‘on bilan bog‘liq maqollar insonning axloqiy baholash tizimida muhim o‘rin egallaydi.

Quyidagi misollarni ko‘rib chiqamiz:

- *Lügen haben kurze Beine.*
- *Yolg‘onning umri qisqa.*
- *Wer einmal lügt, dem glaubt man nicht, und wenn er auch die Wahrheit spricht.*
- *Yolg‘onchining rost so‘zi ham yolg‘on.*

Birinchi nemis maqolining so‘zma-so‘z tarjimasi “Yolg‘onning oyoqlari kalta” shaklida bo‘ladi. O‘zbek tilidagi *Yolg‘onning umri qisqa* maqoli bilan mazmunan yaqin bo‘lsa-da, obrazli tuzilishi farqlanadi.

Nemis maqolida yolg‘onning uzoqqa bora olmasligi inson harakatiga xos bo‘lgan “oyoq” obrazi orqali tasvirlanadi. O‘zbek maqolida esa yolg‘onning davomiyligi inson hayotiga xos “umr” tushunchasi bilan bog‘lanadi.

Har ikki maqolda ham yolg‘on vaqt o‘tishi bilan fosh bo‘ladigan salbiy hodisa sifatida idrok etiladi.

Ikkinchi nemis maqoli esa yolg‘on gapirgan shaxsning keyinchalik rost gapirganida ham unga ishonilmasligini anglatadi. O‘zbek tilidagi *Yolg‘onchining rost so‘zi ham yolg‘on* maqoli ushbu mazmunga juda yaqin.

Bu maqollarda inson xotirasida quyidagi assotsiativ zanjir shakllanishi mumkin:

Yolg‘on → ishonchsizlik → obro‘ning yo‘qolishi → ijtimoiy munosabatlarning buzilishi.

Mazkur zanjir maqollarning nafaqat axloqiy mazmunni ifodalashini, balki ijtimoiy xulq-atvorni tartibga solishdagi psixologik imkoniyatlarini ham namoyon etadi.

Oila, tarbiya va avlodlar munosabatlari har ikki xalq maqollarida keng ifodalangan mavzulardan hisoblanadi.

Masalan:

- *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.*
- *Olmaning tagiga olma tushadi.*
- *Wie der Vater, so der Sohn.*
- *Ot aylanib qozig‘ini topar.*
- *Wie die Mutter, so die Tochter.* (mazmuniy jihatdan qo‘llanadigan parallel ifoda).

Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm maqoli ota-ona va farzand o‘rtasidagi o‘xshashlikni tabiat hodisasi orqali ifodalaydi. Olmaning daraxt tanasidan uzoqqa tushmasligi biologik va tarbiyaviy meros tushunchalarini faollashtiradi.

O‘zbek tilidagi *Olmaning tagiga olma tushadi* maqoli ham xuddi shu obraz asosida avlodlararo o‘xshashlikni ifodalaydi. Bu misol ikki xalqning umumiy tabiat kuzatuvini bir xil metaforik model orqali tilga ko‘chirganini ko‘rsatadi.

Mazkur maqollarni eshitgan inson ota-ona, farzand, tarbiya, nasl, xulq va oilaviy muhit tushunchalarini o‘zaro bog‘laydi.

Shu bilan birga, ushbu maqollarni barcha individual xususiyatlar irsiy yoki o‘zgarmas deb talqin qilish to‘g‘ri emas. Ular xalq tajribasida shakllangan umumlashtiruvchi obrazlar bo‘lib, konkret shaxsning xulqini ilmiy jihatdan belgilab bermaydi.

Vaqt inson ongida eng muhim abstrakt tushunchalardan biri hisoblanadi. Maqollar ushbu tushunchani ko‘pincha moddiy va kundalik hodisalar orqali ifodalaydi.

Nemis maqoli	**O‘zbekcha mazmuniy muqobili**
Zeit ist Geld.	Vaqt – g‘animat.
Kommt Zeit, kommt Rat.	Har ishning o‘z vaqti bor.
Morgenstund hat Gold im Mund.	Erta turganning rizqi ulug‘.
Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.	Bugungi ishni ertaga qo‘yma.
Erfahrung macht klug.	Ko‘pni ko‘rgan ko‘pni bilar.

Zeit ist Geld maqolida vaqt iqtisodiy qiymatga ega bo‘lgan moddiy tushuncha – pul bilan tenglashtiriladi. Ushbu metaforik model insonning vaqtni tejash, rejalashtirish va unumli foydalanish haqidagi qarashlarini aks ettiradi.

O‘zbek tilidagi *Vaqt – g‘animat* ifodasi vaqtning qadrlanishini ta’kidlaydi, ammo nemis maqolidagi pul bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri tenglashtirish mavjud emas.

Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen maqoli esa bugungi vazifani kechiktirmaslikka undaydi. O‘zbek tilidagi *Bugungi ishni ertaga qo‘yma* maqoli bilan mazmunan juda yaqin.

Bunday birliklar insonda rejalashtirish, mas’uliyat, vaqtni boshqarish va kelajakdagi natijani oldindan tasavvur qilish kabi kognitiv jarayonlar bilan bog‘liq assotsiatsiyalarni yuzaga keltiradi.

Maqollarning uzoq vaqt davomida saqlanib qolishi ularning inson xotirasi bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Biroq barcha maqollar bir xil darajada esda qolmaydi. Ularning xotirada mustahkamlanishiga bir qancha omillar ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Bular quyidagilardan iborat:

1. Qisqa va ixcham tuzilish.
2. Ritmik va fonetik uyg‘unlik.
3. Qofiya va parallel sintaktik qurilish.

4. Obrazlilik va metaforik mazmun.
5. Hayotiy vaziyatlar bilan bog‘liqlik.
6. Takroriy eshitish va qo‘llash.
7. Emotsional va tarbiyaviy ahamiyat.

Masalan, *Lügen haben kurze Beine* maqolida qisqa va ritmik sintaktik qurilish mavjud. *Yolg‘onning umri qisqa* maqolida esa tovushlar uyg‘unligi va ixcham tuzilish kuzatiladi.

Bu xususiyatlar maqolning esda saqlanishiga yordam berishi mumkin. Lekin faqat ritm yoki qisqalikning o‘zi maqolning xotirada mustahkamlanishini to‘liq tushuntirmaydi. Shaxsning maqol bilan tanishlik darajasi, yoshi, til bilimi va kommunikativ tajribasi ham muhim ahamiyatga ega.

Assotsiativ xotira inson ongida bir-biri bilan bog‘liq tushunchalar va hodisalarning o‘zaro faollashishi asosida ishlaydi. Masalan, *Ohne Fleiß kein Preis* maqoli quyidagi tushunchalarni faollashtirishi mumkin:

- mehnat;
- harakat;
- maqsad;
- muvaffaqiyat;
- mukofot;
- mas’uliyat.

O‘zbek tilidagi *Mehnatning tagi rohat* maqoli ham mehnat va natija o‘rtasidagi aloqani shakllantiradi. Maqolning bir qismi eshitilganda, uning qolgan qismini davom ettirish imkoniyati ham aynan til xotirasi va oldingi tajriba bilan bog‘liq.

Masalan: *Ohne Fleiß ... – kein Preis; Wer anderen eine Grube gräbt ... – fällt selbst hinein; Yolg‘onning umri ... – qisqa; Bugungi ishni ... – ertaga qo‘yma.* Bunday jarayonda

inson avvaldan tanish bo‘lgan til konstruksiyasini tanib oladi va uning davomini bashorat qiladi.

Maqolni tushunish faqat uning tarkibidagi so‘zlarni bilishga bog‘liq emas. Ko‘p hollarda uning mazmuni kommunikativ vaziyat bilan birgalikda shakllanadi.

Ferretti, Katz, Schwint, Patterson va Pradzynski maqollarni tushunishda diskursiv kontekst, maqolning tanishligi va literal hamda ko‘chma ma’nolar o‘rtasidagi munosabat muhimligini eksperimental tadqiqot orqali ko‘rsatganlar. Ularning ERP metodiga asoslangan tadqiqoti maqolni tushunish jarayoni kontekst va tanishlik darajasiga qarab o‘zgarishini ko‘rsatadi.

Bu xulosani nemis va o‘zbek maqollariga quyidagicha tatbiq etish mumkin.

1. Ein Student lernt jeden Tag nur zehn Minuten Deutsch. Nach einigen Monaten verbessert sich seine Sprachkompetenz deutlich. Sein Lehrer sagt: „Übung macht den Meister.“ Bu vaziyatda maqol o‘quvchining muntazam mashq qilish orqali natijaga erishganini umumlashtiradi.

2. Bir talaba imtihonga tayyorlanishni oxirgi kunga qoldiradi. Natijada ko’p mavzularni o‘zlashtira olmaydi. Ustoz unga: *Bugungi ishni ertaga qo‘yma*, deb maslahat beradi. Bu holatda maqol ogohlantirish va xulq-atvorni tartibga solish vazifasini bajaradi. Demak, kontekst maqolning ma’nosini aniqlash bilan birga, uning tinglovchi tomonidan qanday psixologik qabul qilinishiga ham ta’sir ko‘rsatadi.

Maqollar insonning nafaqat aqliy, balki emotsional faoliyatiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ular quvonch, umid, afsus, ishonch, xavotir, norozilik, rag‘bat va ogohlantirish kabi emotsional munosabatlarni ifodalashda qo‘llanadi. Maqolning emotsional ta’siri ko‘pincha uning mazmuni va qo‘llanilgan vaziyat o‘rtasidagi munosabatga bog‘liq.

Masalan:

- *Ende gut, alles gut.* – Oxiri yaxshi bo‘lsa, hammasi yaxshi.
- *Kommt Zeit, kommt Rat.* – Vaqti kelib, yechimi topiladi.

- *Hoffnung stirbt zuletzt.* – Umid oxirgi bo‘lib so‘nadi.
- *Sabr tagi – sariq oltin.*
- *Yaxshilik qil, dengizga sol.*

Mazkur maqollar insonda ijobiy psixologik holatni qo‘llab-quvvatlash, qiyinchiliklarga nisbatan bardoshlilikni oshirish va kelajakka umid bilan qarash kabi munosabatlarni rag‘batlantirishi mumkin. Rag‘batlantiruvchi maqollar suhbatdoshning motivatsiyasini kuchaytirish, o‘ziga ishonchini oshirish va faoliyatni davom ettirishga undash maqsadida ishlatiladi. Masalan: *Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg- Istagan imkon topar*. Nemis maqolida inson irodasi va maqsadga erishish imkoniyati o‘rtasidagi munosabat yo‘l obrazi orqali ifodalangan. O‘zbek tilidagi mazmuniy muqobil esa istak va imkoniyatni ta’kidlaydi. *Wer nicht wagt, der nicht gewinnt. Tavakkal qilgan yutar*. Har ikkala maqolda ham tavakkal qilish va muvaffaqiyatga erishish o‘rtasidagi bog‘liqlik mavjud. Psixolingvistik jihatdan bunday maqollar insonning motivatsion sohasiga murojaat qiladi. Ular suhbatdoshga muayyan faoliyatni amalga oshirish zarurligini qisqa va ta’sirchan shaklda yetkazadi.

Maqollar ba’zan insonning noto‘g‘ri xatti-harakatlarini tanqid qilish yoki uning kelajakdagi xatti-harakatlarini oldindan baholash uchun ishlatiladi.

Masalan: *Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein-Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan. Lügen haben kurze Beine-Yolg‘onning umri qisqa. Hochmut kommt vor dem Fall-Kekkayganning boshi yerga tegadi.* Birinchi maqolda insonning boshqalarga zarar yetkazish niyati oxir-oqibat o‘ziga zarar keltirishi mumkinligi obrazli tarzda ifodalangan. Bu yerda choh obrazi xavf, zarar va salbiy oqibatlarni ifodalaydi. Tinglovchi maqolni eshitganda, o‘z xatti-harakatini qayta baholashga undalishi mumkin.

Bir maqol turli madaniy muhit vakillarida bir xil emotsional ta’sir uyg‘otmasligi mumkin. Chunki uning mazmuni insonning oldingi tajribasi, oilaviy tarbiyasi, ijtimoiy muhiti va til kompetensiyasi bilan bog‘liq. Masalan, nemis tilini ikkinchi til sifatida o‘rganayotgan talaba *Lügen haben kurze Beine* maqolining so‘zma-so‘z ma’nosini

tushunishi mumkin, biroq uning ogohlantiruvchi va axloqiy mazmunini to‘liq anglash uchun maqolning ko‘chma ma’nosini bilishi talab etiladi.

Shu sababli maqollarni o‘qitishda ularning lug‘aviy tarjimasini berish bilan cheklanmasdan, kommunikativ vaziyat va emotsional mazmunini ham ochib berish zarur.

Maqollar kundalik muloqotda insonlarning o‘zaro munosabatlarini tashkil etish, fikrni umumlashtirish, maslahat berish va baholash uchun qo‘llanadigan muhim nutqiy vositalardir. Ularning kommunikativ vazifalari quyidagicha tasniflanishi mumkin:

1. Maslahat berish.
2. Ogohlantirish.
3. Rag‘batlantirish.
4. Tanqid qilish.
5. Xulosa chiqarish.
6. Tajriba almashish.
7. Ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish.
8. Suhbatdoshning emotsional holatini qo‘llab-quvvatlash.

Maslahat beruvchi maqollar suhbatdoshning muayyan vaziyatda to‘g‘ri qaror qabul qilishiga yordam berish maqsadida ishlatiladi.

Misollar, *Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen. Bugungi ishni ertaga qo‘yma. Morgenstund hat Gold im Mund.nErta turganning rizqi ulug‘.*

Kundalik vaziyat: *A: Ich muss meine Hausarbeit schreiben, aber ich habe noch viel Zeit. B: Verschiebe deine Arbeit nicht. Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.* Ushbu vaziyatda maqol bevosita buyruq berishdan ko‘ra, umumiy hayotiy tajribaga tayangan holda maslahat beradi.

Ogohlantiruvchi maqollar suhbatdoshni ehtimoliy salbiy oqibatlardan xabardor qilish uchun ishlatiladi. *A: Ich habe meinem Freund ein Geheimnis erzählt. Er wird es bestimmt niemandem sagen. B: Sei vorsichtig! Reden ist Silber, Schweigen ist Gold.* O‘zbek tilida ushbu vaziyatda *Ko‘p gapning ko‘pi zarar* yoki *Avval o‘yla, keyin so‘yla* kabi maqollar qo‘llanishi mumkin. Bu misolda maqol nutqiy ehtiyotkorlik va o‘zini

nazorat qilishga undaydi. Maqollar suhbatdoshning xatti-harakatiga baho berish, uning noto‘g‘ri qarorini tanqid qilish uchun ham qo‘llanadi. Masalan: *Hochmut kommt vor dem Fall. Kekkayganning boshi yerga tegadi.* Bu maqollar kibr va mag‘rurlikning salbiy oqibatlarini ifodalaydi.

Maqol orqali tanqid qilishning psixologik jihati shundaki, fikr shaxsga bevosita qaratilgan ayblov shaklida emas, balki umumiy hayotiy qoida shaklida yetkaziladi. Natijada suhbatdoshga o‘z xatti-harakatini mustaqil baholash imkoniyati yaratiladi. Biroq maqolni noto‘g‘ri vaziyatda qo‘llash tanqid yoki kinoya sifatida qabul qilinishi mumkin. Demak, uning kommunikativ samaradorligi nutqiy vaziyat va suhbatdoshlar o‘rtasidagi munosabatlarga bog‘liq.

Maqollar suhbat yoki muhokama yakunida umumlashtiruvchi xulosa sifatida ham ishlatiladi. Masalan:A: Er hat jeden Tag Deutsch gelernt und jetzt hat er die B2-Prüfung bestanden. B: Ja, Übung macht den Meister!

O‘zbekcha vaziyat: A: U har kuni tayyorlandi va nihoyat imtihondan muvaffaqiyatli o‘tdi. B: Ha, mehnatning tagi rohat! Bu yerda maqol oldingi voqeaning mazmunini umumlashtiradi va erishilgan natijani hayotiy qonuniyat bilan bog‘laydi.

Nemis va o‘zbek tillaridagi maqollarni qiyosiy o‘rganish ularning umumiy kognitiv xususiyatlari bilan bir qatorda milliy-madaniy tafovutlarini ham aniqlash imkonini beradi. Har ikki xalq maqollarida mehnat, oila, rostgo‘ylik, do‘stlik, tajriba, vaqt va sabr-toqat kabi umuminsoniy qadriyatlar muhim o‘rin egallaydi. Biroq mazkur qadriyatlarning verbal ifodalanishi turlicha bo‘lishi mumkin. Quyidagi misollar ikki til orasidagi obrazli yaqinlikni namoyon etadi:

Nemis maqoli	**O‘zbek maqoli**	**Psixolingvistik mazmun**
Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.	Olmaning tagiga olma tushadi.	Avlodlararo o‘xshashlik
Lügen haben kurze Beine.	Yolg‘onning umri qisqa.	Yolg‘onning fosh bo‘lishi
Wer anderen eine Grube gräbt, fällt selbst hinein.	Birovga choh qazisang, o‘zing tushasan.	Yomonlikning qaytishi
Was du heute kannst besorgen, das verschiebe nicht auf morgen.	Bugungi ishni ertaga qo‘yma.	Vaqt va mas’uliyat
Ende gut, alles gut.	Oxiri xayrli bo‘lsin.	Natijaga ijobiy munosabat

Ushbu misollarda ayrim hollarda bir xil obrazlar, boshqa hollarda esa mazmunan yaqin, lekin shaklan farqli ifodalar qo‘llangan. Ayniqsa, *Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm* va *Olmaning tagiga olma tushadi* maqollari obraz va semantik mazmun jihatidan yuqori darajadagi muvofiqlikni ko‘rsatadi. Bunday holat insoniyatning umumiy tabiat kuzatuvlari turli tillarda o‘xshash kognitiv modellarni shakllantirishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Nemis va o‘zbek maqollarining ayrimlarida milliy turmush tarzi, ijtimoiy tajriba va qadriyatlar bilan bog‘liq obrazlar uchraydi. Masalan, nemis tilidagi *Morgenstund hat Gold im Mund* maqolida tong va oltin obrazi orqali erta turishning foydasi ta’kidlanadi. O‘zbek tilidagi *Erta turganning rizqi ulug‘* maqolida esa rizq tushunchasi orqali mehnat va baraka o‘rtasidagi aloqa ifodalanadi. Mazkur maqollarning mazmuniy yadrosi yaqin bo‘lsa-da, obrazlarning milliy-madaniy assotsiatsiyalari bir xil emas. O‘zbk tilida rizq, baraka, nasiba va mehnat tushunchalari xalqning kundalik turmush tajribasi bilan bog‘liq holda shakllangan. Nemis maqolida esa Gold – oltin obrazi muvaffaqiyat va qimmatli natija bilan bog‘lanadi. Bu farq maqollarning psixolingvistik talqinida lingvokulturologik omillarni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot materiallari asosida nemis va o‘zbek maqollarining muvofiqligini shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin.

Birinchi guruh: obraz va mazmun jihatidan yaqin maqollar.

- Der Apfel fällt nicht weit vom Stamm.
- Olmaning tagiga olma tushadi.

Bu yerda ham obraz, ham asosiy mazmun o‘xshash.

Ikkinchi guruh: mazmun jihatidan yaqin, obraz jihatidan farqli maqollar.

- Lügen haben kurze Beine.
- Yolg‘onning umri qisqa.

Ikkala maqol ham yolg‘onning davomiy emasligini bildiradi, ammo biri oyoq, ikkinchisi umr obraziga tayanadi.

Uchinchi guruh: umumiy kommunikativ maqsadga ega, ammo semantik jihatdan to‘liq mos kelmaydigan maqollar.

- Zeit ist Geld.
- Vaqt – g‘animat.

Ikkala birlik ham vaqtni qadrlashga undaydi, lekin nemis maqolida vaqtning iqtisodiy qiymati, o‘zbek ifodasida esa vaqtning bebaho va cheklanganligi ta’kidlanadi. Ushbu tasnif maqollarni tarjima qilish va o‘zaro qiyoslashda faqat lug‘aviy ekvivalentlik bilan cheklanmaslik kerakligini ko‘rsatadi.

III. XULOSA

Nemis va o‘zbek xalq maqollarining psixolingvistik xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish natijasida maqollar insonning til, tafakkur, xotira, emotsiya va kommunikativ faoliyati bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan murakkab verbal-kognitiv birliklar ekanligi aniqlandi. Maqollar xalqning tarixiy tajribasini saqlash va avlodlarga yetkazish bilan birga, insonning kundalik fikrlash va muloqot jarayonida ham faol ishtirok etadi. Ular murakkab hayotiy vaziyatlarni ixcham shaklda umumlashtiradi, xulq-atvorga baho beradi va muayyan kommunikativ maqsadga erishishga yordam beradi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki,

nemis va o‘zbek maqollarining umumiy jihati ularning inson tajribasini obrazli va umumlashtirilgan shaklda ifodalashidir. Har ikki tilda mehnat, halollik, oila, vaqt, sabr-toqat va hayotiy tajriba kabi konseptlar muhim o‘rin egallaydi. Biroq ularning obrazli ifodalanishi va assotsiativ mazmunida milliy-madaniy o‘ziga xosliklar kuzatiladi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan maqollarning muhim xususiyatlaridan biri ularning xotirada saqlanadigan va zarur kommunikativ vaziyatda qayta faollashadigan tayyor nutqiy konstruksiyalar ekanligidir. Ularni tushunish jarayonida insonning avvalgi bilimlari, assotsiativ aloqalari va kontekstual tajribasi ishtirok etadi.

Shuningdek, maqollar kommunikativ jarayonda faqat axborot yetkazish vazifasini emas, balki rag‘batlantirish, ogohlantirish, tanqid qilish, maslahat berish va emotsional qo‘llab-quvvatlash vazifalarini ham bajaradi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati nemis tilini chet tili sifatida o‘qitishda maqollardan foydalanish, o‘quvchilarning kommunikativ va lingvokulturologik kompetensiyasini rivojlantirish, shuningdek, tarjima jarayonida milliy-madaniy ma’nolarni to‘g‘ri yetkazish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Burger, H. (2015). *Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 5., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

Ferretti, T. R., Katz, A. N., Schwint, C. A., Patterson, C., & Pradzynski, D. (2020). How discourse constraints influence neurolinguistic mechanisms during the comprehension of proverbs. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*, *20*, 604–623. https://doi.org/10.3758/s13415-020-00790-9

Gibbs, R. W. (1994). *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language, and Understanding*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A Practical Introduction*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.

Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Westport, CT: Greenwood Press.

Wray, A. (2002). *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mirzayev, T., Musoqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2005). *O‘zbek xalq maqollari*. Toshkent: Sharq.

Раҳматуллаев, Ш. (2006). *Ўзбек тилининг этимологик луғати*. Тошкент: Университет.

Komolova, Sh. A. (2026). A Comparative Analysis of the Paremiological Minimum of the German and Uzbek Peoples (Based on the Results of a Sociological Survey). *Acta NUUz*, 1(1.9), 299–302. https://doi.org/10.69617/nuuz.v1i1.9.12951

Ibrogimova, S. P. (2023). Linguistic and Cultural Characteristics of Proverbs in German and Uzbek Languages. *ORIENS*.

Sharipova, N. (2025). Structural-comparative analysis of proverbs in English, German, and Uzbek languages. *Society and Innovations*, 6(5/S), 543–549. https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol6-iss5/S-pp543-549

Axmedjonova, M. (2026). Nemis va o‘zbek tillarida maqollarning semantik-pragmatik tahlili. *Scientific International Research Journal*, № 3(5).